

VESNA ZEČEVIĆ

IZVJEŠTAJ O DIJALEKTOLOŠKOM ISTRAŽIVANJU U SENJU

U rujnu 1972. god. boravila sam deset dana u Senju i istraživala njegovu današnju govornu situaciju s obzirom na velik broj doseljenih Bunjevaca iz njegova neposrednog zaleđa (iz Krivoga Puta i njegovih 14 zaselaka). Već deset godina boraveći svakoga ljeta u Senju promatrom i slušam njegove stanovnike i interes i želja za odgovorom na pitanje: što je rezultat njihova zajedničkog života na jezičnom planu, potakli su me na detaljnije i znanstveno istraživanje »senjskoga slučaja«.

1. *Dosadašnji podaci o štokavskom utjecaju na senjsku čakavštinu*

Posebno rada o štokavskom utjecaju na senjsku čakavštinu nema. Najdetaljnije je i najobuhvatnije to pitanje obradio M. Moguš u svom radu »Današnji senjski govor« (Senj 1966) dijakronijski analizirajući mogućnost ili nemogućnost postojanja štokavskih elemenata u senjskoj čakavštini uopće, uz prikaz njihova postojanja u današnjem senjskom govoru.

O tome da li je neka pojava u senjskom govoru autohtona ili je vanjski utjecaj, import, raspravljali su i drugi autori. Poznatiji su među njima: Belić, Cestarić, Hraste, Ivšić itd., ali uvijek unutar obrade nekog drugog govora ili dijalekta, ili nekog pitanja iz akcentuacije, klasifikacije i tome slično.

Zadatak je ovoga istraživanja drugačije prirode. U njemu se »senjskom slučaju« prilazi s aspekta jezičnog dodira. Današnja jezična problematika u Senju obuhvaća:

- a) senjski srednjočakavski dijalekt
- b) bunjevački novoštokavski ikavski
- c) utjecaj senjskoga na bunjevački
- d) utjecaj bunjevačkoga na senjski
- e) utjecaj standardnog jezika na senjski
- f) utjecaj standardnog jezika na bunjevački.

Treba, dakle, istražiti kako se ovaj jezični mozaik ostvaruje na sinkronom planu, pokazati zašto se ostvaruje upravo tako, kakvi su rezultati ili barem putovi.

2. Društveno-povijesni okvir

Po svom položaju grad Senj ima stratešku važnost već od 13. stoljeća. On je važna luka na Mediteranu za izvoz drva, a u unutrašnjosti se preko njega otpremalo ulje, vino, sol u zamjenu za stoku, kožu i sl. Izgradnjom riječke i ličke željezničke pruge (1873. i 1925. god.) njegovo se gravitacijsko područje suzuje na lokalno središte velebitkog Podgorja. Prema podacima iz popisa stanovništva 1910. i 1971. godine vidi se znatno smanjenje broja stanovnika 1971. u cijeloj senjskoj općini, a povećanje u samom Senju. Razlozi su bili I i II svjetski rat i pomanjkanje osnovnih izvora egzistencije, što je dovelo do ekonomske migracije mladih osoba. Nakon II svjetskog rata stanovništvo se u Senju naglo povećava zbog poboljšanih uvjeta života što su ih stvorili prije svega novoizgrađeni industrijski objekti (drvena i tekstilna industrija te HE »Senj«), a u novije vrijeme i mogućnost zarade u turizmu preko kućne radinosti.

Senj je u prošlosti bio centar glagoljske kulture s vlastitom biskupijom i vrlo razvijenim kulturno-društvenim životom. Danas Senj ima osnovnu školu, gimnaziju, školu učenika u privredi, nižu muzičku školu. Od 1963. god. radi Gradski muzej te Narodno sveučilište. Sve je to uvjetovalo, i uvjetuje još i danas, važnost Senja kao društvenog, ekonomskog i administrativnog centra za područje koje mu gravitira.

Doseljavanje štokavaca u senjsko zaleđe povezano je s općim povlačenjem našega življa na čakavsko područje pred turskom ekspanzijom od 16. st. naovamo. Mnogi su se od doseljenih štokavaca (Bunjevaca) spuštali u Senj, ali je njihov broj u odnosu na Senjane bio uvijek daleko manji. Poslije I svjetskog rata Bunjevci se sve češće spuštaju u Senj da bi u njemu i ostali, i za vrijeme pred II svjetski rat senjski povjesničar Tijan piše: »U posljednjih 30-ak godina toliko se izmijenilo senjsko stanovništvo da je od starih Senjana sada u Senju samo neznatan dio, možda samo jedna trećina.« U zadnjih 20–30 godina doseljavanje Bunjevaca u Senj vrlo je intenzivno, to se dobro vidi prema popisima stanovništva, koji pokazuju stalno povećanje broja stanovnika u samom Senju, a opadanje u ostalim mjestima općine (npr. prema popisu 1857. god. u Senju je bilo 2.953 stanovnika, a u ostalim mjestima općine 10.310, 1961. u Senju 3.903 prema 8.322 u ostalim mjestima, a 1971. 4.905 u Senju i 5.472 u ostalim mjestima).

3. Metoda istraživanja

Ispitano je ukupno 50 ispitanika koji stalno žive u Senju. S obzirom na vrstu istraživanja (jezični dodir i miješanje) težište je bilo na ispitivanju Senjana i Bunjevaca koji žive u mješovitim brakovima, kao i njihove djece. Ispitano je 10 mješovitih brakova s ukupno 26 članova.

Ispitano je zatim petero Senjana i petero Bunjevaca između 15 i 80 godina starosti, te 15 učenika VII razreda osnovne škole, također Senjana, Bunjevaca i onih iz mješovitih brakova. Ispitivanje je vršeno magnetofonskim snimanjem govora i bilježenjem nevezanih razgovora.

4. Izvanjezični razlozi međudijalekatskog miješanja

Od izvanjezičnih razloga međudijalekatskog miješanja najvažniji su oni društveno-psihološke prirode. U »senjskom slučaju« razvojni put jezičnih promjena ovisi: 1. o načinu doseljavanja Bunjevaca u Senj, tj. zašto su došli i iz kojeg smjera, 2. o brojčanim i društvenim odnosima doseljenih Bunjevaca i starosjedilaca Senjana i 3. o stupnju homogenosti doseljenika.

Bunjevci su se u Senj spustili iz senjskog zaleđa kamo su došli iz svoje južne postojbine (Hercegovine) donijevši sa sobom novoštokavski ikavski govor. Rekli smo i to da su se ovamo sklonili pred Turcima tražeći u ovim krajevima svoj novi životni prostor. Oni koji su se spustili čak do Senja nailaze na novu, drukčiju sredinu s kojom stupaju u određene odnose. Rezultat tih odnosa koji su se razvili i vladaju između Senjana i Bunjevaca, dakle između onih od kojih utjecaji dolaze i onih koji te utjecaje primaju, jest velika raznolikost i različita intenzivnost utjecaja. Put kojim ide taj proces put je dnevnih životnih potreba, put nužde koja ljude tjera da se udružuju sa sebi sličnima, bez obzira na jezik (štokavski: čakavski) ili na neke druge društvene razlike (seljak : građanin i sl.). Prema tome, Bunjevci su u Senju migracijski superstrat za koji je jezik supstrata jezik prestiža, a to je i jedan od razloga što se tako malobrojna senjska čakavština relativno dobro čuva do danas (njezin se utjecaj osjeća i u leksiku onih Bunjevaca koji žive u zaleđu, a povremeno silaze u Senj). Međutim, brojčani se odnos između doseljenika i starosjedilaca mijenjao u toku naseljavanja Senja. Broj doseljenih Bunjevaca stalno se povećavao, što je postepeno mijenjalo njihov odnos prema Senjanima na jezičnom planu.

Prateći govor Bunjevaca po generacijama može se općenito primijetiti slabljenje utjecaja senjske čakavštine na bunjevački u mlađe generacije, uz istovremeno jačanje utjecaja standardnog jezika na oba govora. Ovakav se proces može razumijeti ako se zna da je danas u Senju broj Bunjevaca mnogo veći nego Senjana i ta im njihova velika većina omogućava veću homogenost i rezistenciju u odnosu na senjski. S druge strane, osjeća se sve jači utjecaj standardnog jezika i na senjski i na bunjevački, jer je postao jezik prestiža za oba govora.

5. Jezični poticaji za međudijalekatsko miješanje

U Senju žive u neposredno i tijesnom dodiru novoštokavci ikavci (Bunjevci) i srednjočakavci (Senjani). S obzirom na različite slučajeve kontakta ovdje se radi o bilingvizmu uvjetovanom i izazvanom strukturalnim razlikama između senjskog i bunjevačkog govora. Budući da je najviše razlika između ta dva govora na akcentskoj razini, proces jezične

interferencije najviše će se osjetiti u narušavanju akcenatskog sustava bunjevačkog govora. Promatrajući u drugom planu utjecaj standardnog jezika na senjski, proces će biti isti, dok će se utjecaj standardnog jezika na bunjevački osjetiti više na drugim jezičnim razinama, jer im je sustav akcentuacije gotovo isti.

6. Razvoj uzajamnih jezičnih odnosa

Izgovor su navike koje se mogu mijenjati. Njihovo mijenjanje ovisi o unutarnjim, psihološkim ili individualnim faktorima i vanjskima.

Od unutarnjih, individualnih faktora spomenut ćemo neke: prvo, čovjekova dob, jer se u mladim godinama navike lakše stječu, pa se primjećuje da djeca iz mješovitih brakova, a rođena u Senju, mogu biti čak i trilingvi. Ovladavaju i senjskim i bunjevačkim i standardnim, iako im nijedan sustav nije čist. Drugo je prirodna nadarenost i sluh. Primijećeno je da dvije osobe, približno iste dobi, jednake dužine boravka u Senju, obje u mješovitom braku (suprug Senjanin) različito mijenjaju svoj govor pod utjecajem senjskoga. Ona u koje je bolji sluh u mnogo je većoj mjeri ovladala senjskim nego druga. Kao treći faktor može se spomenuti motiviranost pojedinca da govori drugim dijalektom. I ovaj je faktor vrlo individualne prirode i varira od pojedinca do pojedinca, a često je u vezi sa situacijom, što već spada u vanjske faktore. Bunjevac senjski uči na ulici, u društvu, spontano i automatski. Isto se tako spontano i automatski njime služi (prema tome koliko ga je svladao) onda kada mu se on nametne s obzirom na temu razgovora, publiku ili sugovornika, jer se interferencija u govoru možda najviše aktivizira u takvim određenim situacijama (npr. kad Bunjevac govori o ribolovu, Senjanin o politici, kulturi ili oba u uredu ili na sastanku). To su situacije s kojima je u njihovoj svijesti povezana upotreba drugog govora ili standardnog jezika. Teoretski je to jezik odjeka, koji je u danoj situaciji najjednostavnije i najbrže sredstvo komunikacije. Senjski se i bunjevački, dakle, u Senju ne isključuju, već koegzistiraju.

6.1. Navedeni elementi uvjetuju i određuju prirodu i intenzivnost jezičnih pojava i promjena pa se prema tome u Senju razlikuje nekoliko kategorija ili stupnjeva u usvajanju senjskoga u Bunjevaca i standardnoga u Senjana i u Bunjevaca. Svaka od tih kategorija ima neka obilježja koja kvantitativno i kvalitativno upućuju na udio koji su neki od navedenih elemenata imali u govoru bilo Senjana bilo Bunjevaca.

I a) Bunjevci u čistim brakovima (kada su oba supružnika Bunjevci) uglavnom ne mijenjaju govor u pravcu senjskoga, već u pravcu standardnoga jezika, nestaje npr. zatvorenosti vokala, pokraćuju se zana-glasne dužine, naročito se pokraćuju dugi akcenti, mijenjaju se oblici pridjeva radnog i sl. (jedan primjer: *Jā sam jědva čėkao tāj dān i nāpokon sam dōčėka*).¹

¹ Potertani primjeri označavaju inovacijske pojave.

b) Djeca Bunjevaca iz čistih brakova uglavnom ne mijenjaju govor, barem ne do 15-te godine starosti. Ako ga mijenjaju, onda u pravcu standardnoga jezika. U ranom djetinjstvu oni počinju usvajati senjski govor (npr. *dâj mi vodê*), ali ih roditelji uporno ispravljaju ističući kako treba govoriti književno.

II a) Odrasli Bunjevci koji žive u mješovitim brakovima miješaju oba govora. U njihovu se govoru razlikuju bunjevački oblici, senjski, prijelazni ili kompromisne replike i oblici prema standardnom jeziku koje su morali naučiti, jer u bunjevačkom glase drukčije.

Frekvencija pojedinih oblika varira od pojedinca do pojedinca. S obzirom na kompromisne replike treba reći da ih je najviše na akcenatskoj razini, jer je na toj razini i najveća razlika između ova dva govora. Kompromisne replike uvijek imaju brzi akcent ("). U Bunjevaca je on rezultat pokolebanosti akcenatskog sustava u dodiru sa senjskom akcentuacijom, ali uvijek na istom mjestu, dakle novom. U Senjanina je on također rezultat pokolebanosti akcenatskog sustava pod utjecajem bunjevačkog (u braku) i standardnoga jezika, ali ne više na starom, nego na novom mjestu.

Evo nekoliko primjera:

Bunjevka: *pětnajst, tōlka, pōmješani, kŭpim, gōtovo, prīmamo* (: *pět-něst, tōlka, pōmišāni, kŭpim, gōtovo prīmamo* – u bunjevačkom), ili: *I ōnda ōn mēni dōde u bārku i ōnda ōn mēne ūči kākō se lovī rība.*

Senjanin: *kōpat, svića, tākō, pōsla* (g. sg.), *izvřšio* (: *kopāt, svičā, takō, poslā, izvrřil* – u senjskom), ili: *Sād sam pōčel tū kŭću grādīt, ĩskop sam izvřšio, sād preprāvľjan ovāj za tēmelj, kōpam tēmelj.*

b) Djeca iz mješovitih brakova gotovo u pravilu poznaju oba govora, bolje bunjevački ako je majka Bunjevka i ako ih odgaja baka Bunjevka, i obratno. Pri prebacivanju iz jednoga koda u drugi ipak se primjećuju pojedinačni primjeri stranoga utjecaja, npr. *Mīci se probudil da poslŭša nēkakove řŭmove ūvanī* (: *uvāni* – bunjevački i *vanī* – senjski). Često se čuje i čitava rečenica prema drugom sustavu ili kao kompromisna replika, npr. u čistom senjskom pričanju o karnevalu najednom se čuje ovakva rečenica: *Bīli su pokrīvateľji »Stŭdio« i »Arēna« i drŭgi vēoma čitani listovi nāše zēmľje.* Razlog je prebacivanje na novu temu. U školi sva djeca i Senjana i Bunjevaca nastoje govoriti standardnim jezikom.

III a) Najstariji Senjani čuvaju svoj govor, iako se on može ponešto mijenjati prema situaciji ili sugovorniku.

U srednje se generacije potkrade koji noviji oblik (npr. *Vrāte se pod stāre dāne, naprāve vikendicu ili obnōve kadī su imāli u grādŭ kod mā-*

tere i oca i onda dodu nakon par godina, ali naselili su se svi drugi, Senjani najmanje).

U mlade generacije, naročito u školske djece, osjeća se već sustavan utjecaj standardnog jezika (npr. učenik VII raz.: Bila je tiha ljetna noć. Išao sam do rije. U taj čas se na horizontu pojave svijetla. Znao sam odma da to gre kočar. Pristao je uz riju. Razgledao sam ga sa svih strana. Bilo je sivo crno i blato, a njegove mreže zaudarale su po morskim dubinama. U kantinu se vidilo par rib. Jربول je već bilo star pa se ljuljal pri najmanjem dodiru).

Svi ispitanici Senjani ističu svoj napor da govore »čisto« senjski i stalno se ispričavaju kako oni senjski više ne znaju »jer je na žalost izumro«.